

Anna Romanik

Białystok

**Neosemantyzacja (derywacja semantyczna)
jako źródło nominacji w języku rosyjskim
(na materiale nazw ubiorów)**

Leksyka odzieżowa, funkcjonująca w ekspresywnie zmieniającym się świecie mody, stanowi interesujący i cenny materiał badawczy, który ilustruje kierunki rozwoju języka rosyjskiego na przełomie wieków oraz przedstawia aktualne trendy w procesie nominacji językowej. Nazwy ubiorów pojawiają się na skutek zapożyczania ich z języków obcych, a także powstają w wyniku różnych technik słowotwórczych oraz neosemantyzacji pojęć.

Niniejszy artykuł jest próbą analizy nazw odzieży, które powstały w wyniku jednego z najszerzej stosowanych sposobów nominacji we współczesnym języku rosyjskim, tj. neosemantyzacji (derywacji semantycznej), czyli przeniesienia nazwy lub znaczenia z jednego przedmiotu na drugi. Za bazę do badań posłużyły leksemy wybrane z licznych wydawnictw leksykograficznych, czasopism kobiecych i żurnali mody (*Женский журнал*, *Добрые советы*, *Луза*, rosyjskie wydanie: *Cosmopolitan*, *Burda*, *Elle*, *Glamour*, *Minni*), a także uzupełniającym źródłem ekscerpcji okazał się Internet.

Wyrażenie „**derywacja semantyczna**” zostało rozpowszechnione w terminologii językoznawczej przez rosyjskiego badacza D. N. Szelemeva¹. Wcześniej wszelkie procesy w obrębie znaczeń określane były jako „**słowotwórstwo semantyczne**”, bądź też w ślad za J. D. Apresjanem² używa się zamiennie dosyć ostrożnego określenia „**wieloznaczność leksykalna**”.

¹ Д. Н. Шмелев, *Лексика современного русского языка*, Москва 1968.

² J. D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2000, s. 179.

Derywacja semantyczna polega na przekształceniu semantycznej struktury znaczenia wyjściowego (Zw) wyrazu L, w wyniku którego otrzymuje się pochodne znaczenie (Zp) tej samej jednostki L, przy czym znaczenie wyjściowe i pochodne posiadają przynajmniej jeden wspólny element znaczeniowy (węzeł semowy)³. Tak rozumiana neosemantyzacja stwarza ogromne możliwości kreacyjne wśród użytkowników języka, co przejawia się w aspekcie nominacji jeszcze nie nazwanych desygnatów oraz w odświeżeniu środków komunikacji i tworzeniu słownictwa ekspresywnego⁴. Poza tym, neosemantyzacja charakteryzuje się ekonomizacją języka, gdyż proces nazywania nowych realiów odbywa się poprzez wykorzystanie istniejącego już zasobu leksykalnego. Dlatego też derywacja semantyczna określana jest aktem nominacji wtórnej.

Do nazw odzieży powstałych w rezultacie derywacji semantycznej zalicza się takie nazwy, w których **proces przesunięcia znaczenia odbył się na gruncie języka rosyjskiego**. Do analizowanej grupy neosemantyzmów nie zalicza się leksemów derywowanych za pomocą technik słowotwórczych, np.: *канадка, капроны, японка*, oraz leksemów zapożyczonych z innych języków, np.: *боа, макинтош, панама*. Powyższe przykłady rzeczywiście niejednokrotnie były przedmiotem sporu, co do kwestii sposobu ich powstania, gdyż z formalnego punktu widzenia przypominają neosemantyzmy, jednakże bardziej dogłębna analiza pozwala definitywnie wykluczyć je z grupy nazw przeniesionych. Zatem nazwy odzieży powstałe w rezultacie derywacji semantycznej są to takie wyrazy polisemiczne, których znaczenie pochodne wywodzi się ze znaczenia wyjściowego wyrazu, wchodzącego w zasób leksykalny języka rosyjskiego i cały proces przekształceń znaczeniowych ma miejsce na gruncie rosyjskim.

Przenoszenie nazw z jednego desygnatu na drugi odbywa się na ogół na podstawie zmian przedmiotowo-logicznych odniesień wyrazów. Zmiany te najczęściej zachodzą w oparciu o metaforę i metonimię, a także mogą mieć charakter generalizujący (rozszerzenie znaczenia) lub konkretyzujący (zwężenie znaczenia). W niniejszym artykule szczególną uwagę zwraca się na najistotniejsze procesy semantyczne, tj. metaforyzację i metonimizację, gdyż odegrały one istotną rolę w kształtowaniu słownika mody.

³ R. Tokarski, *Derywacja semantyczna jako jedno ze źródeł polisemii wyrazowej*, [w:] *Pojęcie derywacji w lingwistyce*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1981, s. 94.

⁴ E. Masłowska, *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*, Wrocław 1988, s. 14.

1. Metafora w kształtowaniu leksyki odzieżowej

Zainteresowanie metaforą sięga czasów starożytnych. To właśnie postrzeganie przez Arystotelesa metafory jako substytucji nazw na zasadzie analogii przez wiele stuleci pozostawało jedyną interpretacją wypowiedzi metaforycznej⁵. Jednak dopiero w XX wieku zaczęto badać metaforę nie tylko jako element poetyki, ale jako fenomen języka i środek kreacji nominacyjnych. Wśród badaczy rosyjskich najbardziej dogłębnymi opracowań, dotyczących metaforycznych procesów semantycznych, dokonali J. L. Lewin⁶, N. D. Arutjunowa⁷, W. N. Telija⁸ oraz G. N. Sklariewskaja⁹.

Metafora ze względu na charakter wieloaspektowości stała się przedmiotem wszechstronnych zainteresowań i badań wielu dziedzin nauki, tj. retoryki, estetyki, psycholingwistyki, logiki, filozofii oraz leksykologii, która rozpatruje metaforę jako źródło nowych znaczeń słów.

Zgodnie z teorią S. Ullmana, metaforę rozumie się jako podobieństwo dwóch sensów (elementów znaczonych). Elementem wspólnym obu znaczeń, tzw. węzłem semowym, jest sem podobieństwa, który realizuje się na płaszczyźnie formy, kształtu, rozmiaru, wyglądu zewnętrznego, spełnianych funkcji oraz kwalifikacji zestawianych przedmiotów¹⁰.

Metaforyzacja nazw odzieży cechuje się zbieżnością nazw desygnatów opartą przede wszystkim na ich podobieństwie wynikającym z wyglądu zewnętrznego lub podobieństwie funkcji zestawianych przedmiotów.

Leksemy powstałe na skutek przeniesienia uwarunkowanego analogią funkcji w badanym materiale reprezentują jedynie trzy egzemplifikacje. Wyróżnia się *удавка*, oznaczający rodzaj męskiego krawatu ściśle zawiązanego wokół szyi, powstał od nazwy pętli służącej do uduszenia kogoś. Zatem wspólnym semem łączącym oba znaczenia wydaje się być cecha „ściśle wiązać wokół szyi”. Natomiast w wyrazie *молния*, nazywającym rodzaj suwaka błyskawicznego, zauważa się przeniesienie określenia zjawiska meteorologicznego, czyli błyskawicy, na akcesoria odzieżowe. Najprawdopodobniej cecha

⁵ J. Świątek, *W świecie powszechnej metafory. Metafora językowa*, „Nauka dla wszystkich”, Kraków 1998, nr 489, s. 8.

⁶ Ю. И. Левин, *Структура русской метафоры*, [в:] *Избранные труды*, Москва 1998, s. 457–464.

⁷ Н. Д. Арутюнова, *Языковая метафора (Синтаксис и лексика)*, [в:] *Лингвистика и поэтика*, Москва 1979.

⁸ В. Н. Телия, *Вторичная номинация и её виды*, [в:] *Языковая номинация (Виды наименований)*, Москва 1977.

⁹ Г. Н. Склярёвская, *Метафора в системе языка*, Санкт-Петербург 1993.

¹⁰ S. Ullman, *Semantics. An introduction to the science of meaning*, Oxford 1967, s. 211.

wskazująca na szybkość działania obu desygnatów posłużyła za podstawę przesunięcia nazwy. Ostatnim przykładem metaforyzacji opartej na funkcji jest wyraz *луноходы*, nazywający rodzaj ocieplanych, pikowanych kozaków na płaskiej podeszwie, pierwotnie przeznaczonych dla kosmonautów. Nazwa specjalistycznego obuwia pojawiła się na skutek asocjacji z łunochodem, czyli pojazdem skonstruowanym do jazdy po Księżycu. Cechą wspólną obu znaczeń jest zapewne ich funkcja, przeznaczenie, a konkretnie „do poruszania się po Księżycu”.

Pozostałe metaforyczne określenia strojów lub też ich części składowych są motywowane cechami fizycznymi, tzn. zewnętrznym podobieństwem zestawianych pojęć. Ustalenie konkretnej cechy, będącej podstawą aktu nazywania, następuje niejednokrotnie sporo trudności, gdyż relacje obu desygnatów na pierwszy rzut oka mogą nie być takie oczywiste, a węzeł semowy łączący dwa znaczenia skrywa dosyć odległe asocjacje.

W wyniku metaforyzacji opartej na cechach fizycznych zestawianych desygnatów w leksykonie mody pojawiły się następujące nazwy: *бабочка* (krawat w formie kokardy), *бананы* (luźne spodnie, zebrane w pasie i zwężające się ku dołowi), *гармошки* (kozaki z pomarszczonymi cholewami), *звоздик* (cienki obcas damskiego obuwia), *дудочки* (wąskie dopasowane spodnie), *карандаш* (dopasowana spódnica lub sukienka prostego pokroju), *кастрюлька* (mały okrągły kapelusz), *котелок* (męski kapelusz z okrągłą główką i małym rondem), *коты* (na ogół damskie zimowe buty wykonane futerkiem), *лапша* (damski trykotowy sweterek, wykonany rzadkim ścięciem), *лодочки* (głęboko wycięte damskie pantofle), *лягушки* (rodzaj letnich kłapek), *марковка* (model masywnego obcasa zwężającego się ku dołowi), *морковки* (spodnie zwężające się ku dołowi), *носки* (skarpetki nie sięgające kolan), *рюмка* (model obcasa kieliszkowatego kształtu), *трапеция* (spódnica lub sukienka delikatnie rozszerzająca się ku dołowi), *следок* (króciutkie skarpetki nie sięgające kostek), *сорока* (starodawne rogate okrycie głowy mężatki z przyszytym trenem przypominającym ogon sroki), *трубы* (wąskie spodnie prostego pokroju), *тюльпан* (krótka spódnica delikatnie zwężająca się ku dołowi), *чашка* (miseczka biustonosza), *шпилька* (model cieniutkiego obcasa w damskim obuwiu).

Większość uwzględnionych w badaniach kreacji metaforycznych są to jednostki nominacyjne, które na ogół wchodzi w skład złożonych nazw odzieży i stanowią w strukturze kompozytów podrzędną podstawę wskazującą na rodzaj, krój, fason lub styl ubioru. Takie nazwy jak *дудочки*, *карандаш*, *кастрюлька*, *котелок*, *рюмки*, *трапеция*, *трубы*, *тюльпан*, *пирожок* mogą funkcjonować jako element składowy kompozytów, np.: *брюки-дудочки*, *юбка-карандаш*, *шляпа-кастрюлька*, *каблуки-рюмки*, a z dru-

giej zaś strony mogą być używane samodzielnie. Jednak jako autonomiczne nazwy proste rzadko są odnotowywane w wydawnictwach słownikowych i w przeciwieństwie do złożów trafiają do zasobu leksyki języka potocznego i mówionego¹¹.

Przytoczone powyżej przykłady metafor językowych pokazują, że w procesie metaforycznego przeniesienia nazwy najczęściej mamy do czynienia z konkretnym kierunkiem przeobrażeń semantycznych, tzn. z jednej sfery semantycznej na drugą. W przypadku nazw odzieży frekwencyjną przewagę stanowią przeniesienia nazwy z przedmiotów świata nieożywionego na przedmiot odzieży, rzadziej natomiast dochodzi do przeniesienia nazwy z istot świata ożywionego na przedmiot odzieży. Zatem w procesie nominacji ubiorów za podstawę metaforyzacji posłużyły;

- rzeczowniki nieżywotne, oznaczające przedmioty (*звездик, дудочки, карандаш*)
- rzeczowniki nieżywotne, oznaczające zjawiska przyrody (*молния*)
- rzeczowniki nieżywotne, oznaczające rośliny (*бананы, морковка, тюльпан*)
- rzeczowniki żywotne, oznaczające zwierzęta, owady (*бабочка, коты, лягушки, сорока*).

2. Metonimia w kształtowaniu leksyki odzieżowej

Przeobrażenia metonimiczne są to takie zmiany semantyczne, w których zachodzi przeniesienie nazwy z jednego denotatu na drugi, pozostając ze sobą w pewnej obiektywnej zależności, na ogół w przestrzennej, czasowej czy też materialnej styczności, przyległości. Metonimia charakteryzuje się regularnością kierunków przekształceń, co w praktyce oznacza, że metonimie tworzą typowe pary kombinacji znaczeń, nie sprawiających problemów w odnalezieniu analogii między nimi. Wielu rosyjskich badaczy próbowało dokonać typologii przeniesień metonimicznych, jednakże za autora najbardziej wnikliwego, szczegółowego opracowania regularnej wieloznaczności uważa się J. Apresjana¹².

W kreowaniu słownictwa odzieżowego metonimia odegrała również znaczącą rolę. Większość leksemów, powstałych na skutek omawianego procesu, charakteryzuje się dużą dozą potoczności, dlatego też wiele z nich należy do

¹¹ A. Romanik, *Kompozycje w systemie słotwórczym rosyjskich nazw odzieży*, „Pogranicza kulturowe, literackie, językowe. Studia Sławistyczne” 2008, nr 7, s. 121–127.

¹² J. Apresjan, op. cit. s. 179–204.

zasobu leksyki języka mówionego, a jeśli są potwierdzone w wydawnictwach leksykograficznych to wówczas w opisie słownikowym hasło zaopatrza się kwalifikatorem *pot.*, który ogranicza zakres ich używalności.

Słownictwo analizowanej grupy tematycznej tworzy następujące kierunki przekształceń znaczeniowych opartych na metonimii:

- nazwa zwierzęcia > nazwa futra wykonanego ze skóry danego zwierzęcia, np.: *бобры, лиса, норки, песец, соболя, шиншиллы; ходить в бобрах, соболях*;
- nazwy wyrobionych skór zwierzęcych > nazwa ubioru wykonanego z danego produktu, np.: *каракули, лосины*;
- nazwa tkaniny > nazwa ubioru wykonanego z danej tkaniny, np.: *бархат, лайкра, латекс, пушнина, сетки, трикотаж, шёлк*;
- nazwa koloru > nazwa ubioru w danym kolorze, np.: *хаки*;
- nazwa części ciała ludzkiego > nazwa części odzieży, stykającej się z częścią ciała, nazwaną w podstawie nazwy wyjściowej, np.: *зрудь, локоть, палец, плечо, пояс, спина, ушо*;
- nazwa części ciała zwierzęcia > nazwa futra wykonanego z futerka zwierzęcia z części ciała zwierzęcia nazwanej w podstawie nazwy wyjściowej, np.: *брюшко, лапка*;
- nazwa pospolita osoby > nazwa odzieży wypromowana przez daną osobę lub użytkowana przez nią, np.: *амазонка, дипломат, гладиаторы, крестьянка, пилот, ползунки*;
- nazwa własna (antroponim, toponim) > nazwa odzieży kojarzona z danym miejscem lub nazwaną w podstawie osobą, np.: *варшава, татьянка*.
- nazwa obcasa lub podeszwy > nazwa obuwia, np.: *гвоздики, микропорки, платформы, рюмочки, танкетки, шпильки*.

Specyficzny rodzaj metonimizacji stanowi ostatni kierunek przeobrażenia semantycznego tj. nazwa obcasa lub podeszwy > nazwa buta. W literaturze przedmiotu taki model przeniesienia nazywa się synekdochą, która obrazuje schemat zmian znaczeniowych według modelu „część > całość”. Niektórzy lingwiści traktują synekdochę jako rodzaj metonimii, inni natomiast klasyfikują ją jako odrębny rodzaj przekształcenia semantycznego, który polega na rozszerzeniu znaczenia wyjściowego.

W przypadku powstawania wielu przeniesionych nazw odzieży mamy do czynienia z zespołem znaczeń wyrazu polisemicznego, który tworzy wielostopniową strukturę metonimiczną. Oznacza to, że przesunięcie znaczenia nazwy desygnatu wyjściowego na nazwę ubioru nie było procesem bezpośrednim, lecz składającym się z kilku etapów, najczęściej dwóch lub trzech. Zjawisko te najlepiej obrazują nazwy odzieży powstałe od nazw zwierząt.

Schemat ich tworzenia wygląda następująco: nazwa zwierzęcia > nazwa skóry, futerka, nazwanego w podstawie zwierzęcia > nazwa ubioru uszytego z futerka danego zwierzęcia.

Poza wymienionymi wyżej leksemami do szeregu metonimii można zaliczyć również nazwy ogólnie określające odzież, traktując je jako całość. I tak na przykład w przypadku wyrazu *мпаньё* mamy do czynienia z przeniesieniem określenia zniszczonej tkaniny, szmaty na zniszczoną, brudną odzież. Natomiast zaskakująca jest semantyka leksemu *мрянку*, którego znaczeniem wyjściowym był wyraz, nazywający skrawek starej tkaniny, a w znaczeniu przenośnym *мрянка* dość przewrotnie oznacza „modne ubiory”.

Przytoczony materiał, nazwy ubiorów powstałe na bazie przekształceń o charakterze metaforycznym i metonimicznym, ilustruje interesujące zjawisko z zakresu derywacji semantycznej, która we współczesnym języku rosyjskim odgrywa istotną rolę w procesie nominacji. Leksemy określające odzież, wykreowane przez metaforę i metonimię, mają ze sobą wiele wspólnego, ponieważ w przypadku wszystkich neosemantyzmów obserwuje się przeniesienie nazwy z jednego desygnatu na drugi, tzn. zachodzi zmiana archisemów. Z drugiej zaś strony metafora językowa, w przeciwieństwie do metonimii, nie poddaje się systematyzacji, a ustalenie typowych modeli metaforycznych przekształceń znaczeniowych jest wyjątkowo trudne.

SEMANTIC DERIVATION AS A SOURCE OF NOMINATION IN RUSSIAN LANGUAGE (ON CLOTHING VOCABULARY)

S U M M A R Y

The main purpose of this article is to analyse the clothing vocabulary in Russian derived by semantic processes. The author of the paper gives a presentation of metaphors and metonyms from different perspective and explains that these semantic processes are not only a matter of poetry but also of linguistic (derivation). Most of illustrative examples used in the research are taken from everyday language and the press.